

ВЛАСТИВОСТІ КОГНІТИВНОЇ СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено порівняльному аналізу властивостей когнітивної складової професійної Я-концепції вчителів початкової школи, що працюють в умовах інноваційної діяльності та за умов традиційної педагогіки, на основі результатів емпіричного дослідження. Доведено статистично значущі відмінності в ідеальному образі “Я-професіонал” учителів, працюючих за умов традиційної педагогічної діяльності, за інноваційною системою “Росток” та за інноваційною моделлю “Екологія та розвиток”. Обґрунтовано необхідність психокоррекційного впливу на когнітивну складову професійної Я-концепції вчителів, включених в інновації.

Ключові слова: професійна Я-концепція, когнітивна складова, образ “Я-професіонал”, традиційна педагогічна діяльність, інноваційна педагогічна діяльність.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальність дослідження зумовлена сучасним етапом розвитку теорії та практики педагогічної інноватики, коли особливого значення набувають дослідження якісних характеристик суб'єктів навчального процесу. Вплив учителя як суб'єкта професійної діяльності, зокрема його особистісного компоненту, на успішність впровадження інноваційних педагогічних технологій та на результативність їх опрацювання є вирішальний [5; 6; 7; 9]. Втім, більш актуальною вбачається проблема впливу власно інноваційної педагогічної діяльності на особистісну складову професійного розвитку вчителя, а саме на його професійну Я-концепцію, в контексті ефективності впровадження та опрацювання освітніх інновацій. Відтак, проблема впливу інноваційної

діяльності на професійну Я-концепцію вчителів набуває сучасного теоретичного й практичного значення та потребує комплексного дослідного вирішення, принаймні – аналізу змін у структурно-функціональних складових професійної Я-концепції під впливом інноваційної діяльності.

Мета дослідження - виявлення особливостей та динаміки розвитку професійної Я-концепції вчителів початкових класів за традиційних та інноваційних умов їхньої професійної діяльності.

МЕТОДИКА Й ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідженням охоплено вчителів початкових класів Сумської області та м. Суми. Загальний обсяг вибірки – 196 осіб. Всіх респондентів було розподілено на групи залежно від характеру й умов професійної діяльності, загального стажу роботи, стажу інноваційної діяльності тощо. Так, 112 осіб – вчителі, що працюють за традиційних умов, та 84 особи опрацьовують інноваційні освітні моделі (57 вчителів працюють за моделлю “Росток” та 27 вчителів – за моделлю “Екологія та розвиток”). Стаж інноваційної роботи вчителів, котрі працюють за моделлю “Росток”, перебуває в межах від 10 до 14 років, а вчителів, що опрацьовують модель “Екологія та розвиток” – в межах від 6 місяців до 3 років. Було визначено особливості структурно-функціональних складових (когнітивної, емоційно-оцінкової та поведінкової) професійної Я-концепції вчителів початкової школи в залежності від умов професійної діяльності за допомогою наступного психологічного інструментарію: модифікованого варіанту інтерперсональної методики Т.Лірі (модифікація Л.М.Собчик), методики дослідження рівня самооцінки С.А.Будасі, опитувальника самоставлення В.В.Століна, С.Р.Пантелєєва, опитувальника рівня суб’єктивного контролю (РСК) Є.Ф.Бажина, С.А.Голинкіної, А.М.Еткінда, тесту “Готовність до саморозвитку” В.Павлова, опитувальника особистісної зрілості Ю.З.Гільбуха. Учителям-інноватикам запропоновано авторську програму психокоррекційного впливу, спрямовану на гармонізацію цілісної професійної Я-концепції та розроблену з урахуванням особливостей наявного рівня її розвитку.

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

У цілому, професійна Я-концепція, складаючись в онтогенезі пізніше Я-концепції, маючи загальні з останньою складові, але, будучи конкретизованою й усвідомленою в зв'язку з нормами, правилами, моделями професійної діяльності, є результатом адекватного самопізнання людиною себе як професіонала під впливом професійної діяльності, спілкування з професіоналами й активної участі самого суб'єкта в професійній діяльності, у своєму особистісному і професійному розвитку.

Теоретичний аналіз наукової літератури [1; 2] дозволив виокремити наступні структурно-функціональні складові професійної Я-концепції вчителя: *когнітивну* (представлена образом “Я-професіонал”), *емоційно-оцінкову*, або *афективну* (представлена професійною самооцінкою та професійним самоствавленням) та *поведінкову* (представлена рівнем суб'єктивного контролю) (див. рис.).

Рис. Структура професійної Я-концепції

Втім, розглядаючи професійну Я-концепцію з позицій структурно-функціонального підходу, наголосимо, що теоретично виокремленні структурні складові професійної Я-концепції не є онтологічно автономними, вони найтіснішим чином взаємопов'язані й включені одна в одну. Згідно з думкою ряду вчених [3; 4; 8; 10], структурні складові включаються в складні взаємодії, утворюючи тим самим функціональні компоненти – стійкі зв'язки базових структурних складників.

Одним із завдань дослідження постало питання з'ясувати значущість впливу умов і характеру здійснення професійної педагогічної діяльності

вчителями початкової школи на особливості їх професійної Я-концепції, зокрема на її когнітивну складову, що виражається образом “Я-професіонал”. Для порівняння трьох незалежних вибірок нами використовувався непараметричний Н-критерій Краскела-Уоллеса. Результати порівняльного аналізу занесені у таблицю 1 і таблицю 2.

Таблиця 1

Порівняння наявного образу “Я-професіонал” учителів початкової школи

Субшкали теста Т.Лірі	Характер педагогічної діяльності	N	Mean Rank	Chi- Square	Asymp. Sig.
Авторитарність	Традиційний	112	93,54	1,840	0,398
	Інноваційний зі стажем 0,5-3 роки	27	94,00		
	Інноваційний зі стажем 10-14 років	54	105,67		
	Total	193			
Егоїстичність	Традиційний	112	94,79	2,232	0,328
	Інноваційний зі стажем 0,5-3 роки	27	111,44		
	Інноваційний зі стажем 10-14 років	54	94,36		
	Total	193			
Агресивність	Традиційний	112	97,79	0,121	0,941
	Інноваційний зі стажем 0,5-3 роки	27	98,09		
	Інноваційний зі стажем 10-14 років	54	94,81		
	Total	193			
Підозрілість	Традиційний	112	99,85	1,006	0,605
	Інноваційний зі стажем 0,5-3 роки	27	88,50		
	Інноваційний зі стажем 10-14 років	54	95,33		
	Total	193			
Підпорядкованість	Традиційний	112	96,54	1,384	0,501
	Інноваційний зі стажем 0,5-3 роки	27	107,78		
	Інноваційний зі стажем 10-14 років	54	92,57		
	Total	193			
Залежність	Традиційний	112	93,03	1,958	0,376
	Інноваційний зі стажем 0,5-3 роки	27	108,98		
	Інноваційний зі стажем 10-14 років	54	99,24		
	Total	193			
Дружелюбність	Традиційний	112	96,02	0,868	0,648
	Інноваційний зі стажем 0,5-3 роки	27	106,07		
	Інноваційний зі стажем 10-14 років	54	94,49		
	Total	193			
Альтруїстичність	Традиційний	112	95,08	0,317	0,853
	Інноваційний зі стажем 0,5-3 роки	27	99,63		
	Інноваційний зі стажем 10-14 років	54	99,66		
	Total	193			

Результати, що відображені у таблиці 1, свідчать про відсутність статистично значущої відмінності між реальними образами “Я-професіонал” учителів, що працюють за умов традиційної педагогічної діяльності й за умов інноваційної педагогічної діяльності. Проте значення середніх рангів вказують на суттєву різницю у ступені виразності якостей у цілісному образі “Я-професіонал-реальне” за такими субшкалами як *авторитарність*, *егоїстичність*, *підпорядкованість* і *залежність* в усіх трьох вибірках.

Таблиця 2

Порівняння ідеального образу “Я-професіонал” учителів початкової школи

Субшкали теста Т.Лірі	Характер педагогічної діяльності	N	Mean Rank	Chi-Square	Asymp. Sig.
Авторитарність	Традиційний	112	95,00	12,959	0,002
	Інноваційний зі стажем 0,5-3 роки	27	68,78		
	Інноваційний зі стажем 10-14 років	54	115,27		
	Total	193			
Егоїстичність	Традиційний	112	92,40	9,207	0,010
	Інноваційний зі стажем 0,5-3 роки	27	79,87		
	Інноваційний зі стажем 10-14 років	54	115,10		
	Total	193			
Агресивність	Традиційний	112	92,65	20,045	0,000
	Інноваційний зі стажем 0,5-3 роки	27	65,76		
	Інноваційний зі стажем 10-14 років	54	121,65		
	Total	193			
Підозрілість	Традиційний	112	91,37	14,186	0,001
	Інноваційний зі стажем 0,5-3 роки	27	78,02		
	Інноваційний зі стажем 10-14 років	54	118,18		
	Total	193			
Підпорядкованість	Традиційний	112	90,09	26,726	0,000
	Інноваційний зі стажем 0,5-3 роки	27	65,33		
	Інноваційний зі стажем 10-14 років	54	127,16		
	Total	193			
Залежність	Традиційний	112	92,08	13,717	0,001
	Інноваційний зі стажем 0,5-3 роки	27	74,20		
	Інноваційний зі стажем 10-14 років	54	118,59		
	Total	193			
Дружелюбність	Традиційний	112	95,29	11,122	0,004
	Інноваційний зі стажем 0,5-3 роки	27	70,56		
	Інноваційний зі стажем 10-14 років	54	113,77		
	Total	193			
Альтруїстичність	Традиційний	112	93,28	16,692	0,000
	Інноваційний зі стажем 0,5-3 роки	27	67,72		
	Інноваційний зі стажем 10-14 років	54	119,35		
	Total	193			

Аналіз даних, що занесені у таблицю 2, виявив статистично достовірні відмінності (на рівні значущості $p \leq 0,01$ і $p \leq 0,001$) між ідеальними образами “Я-професіонал” учителів, що працюють за умов традиційної професійної діяльності й за умов інноваційної педагогічної діяльності з різним стажем опрацювання інновацій. При цьому високий рівень статистично достовірної різниці встановлено за всіма вісьмома показниками образу “Я-професіонал-ідеальне”.

Поглиблений аналіз результатів емпіричного дослідження когнітивної складової професійної Я-концепції вчителів початкових класів виявив, що за умов традиційної педагогічної діяльності загальна тенденція розвитку образу “Я-професіонал” набуває деструктивного вектору, а саме: вчителі вважають за необхідне підсилення такої властивості як *авторитарність* і зменшення проявів таких якостей як *підпорядкованість*, *залежність*, *дружелюбність*, *альтруїстичність*. У вчителів, котрі працюють за умов інноваційної діяльності, з'ясовано, що найбільш віддалений образ “Я-професіонал-реальне” від образу “Я-професіонал-ідеальне” за такими властивостями як поступливість, авторитарність, альтруїстичність, дружелюбність. Дані за субшкалою *підпорядкованість* говорять, що, за самоусвідомленням педагогів, такі якості як лагідність, довірливість, поступливість, спроможність до компромісу виражені у них досить сильно, і тому у вчителів є потреба стати менш поступливими, скромними, сором'язливими, слабівільними, критичними до себе задля наближення до професійного Я-ідеалу. За субшкалами *авторитарність* та *егоїстичність* результати свідчать про наступне: вчителі вважають за необхідне розвивати в собі такі якості як владність, енергійність, компетентність, домінантність, авторитетність, успішність у справах, незалежність, схильність до суперництва. Перелічені якості, на думку вчителів, що працюють за умов інноваційної діяльності, представлені в реальному образі професіонала недостатньо. Дані за субшкалами *дружелюбність* і *альтруїстичність* доводять, що, за самооцінкою вчителів, добросердя, чуйність, безкорисливість, жертівність, прагнення бути в згоді з думкою оточуючих, товариськість, делікатність, м'якість, доброта,

прагнення допомогти в образі “Я-професіонал-реальне” представлені досить сильно й досягти ідеалу вчителя, можна лише зменшуючи наявність цих якостей.

Слід відмітити, що переважна більшість вчителів початкової школи демонструє низький рівень виразності якостей, що складають образ “Я-професіонал” (див. табл. 3).

Таблиця 3

Виразність образу “Я-професіонал” вчителів початкової школи, % опитаних

	Рівні виразності показників образу “Я-професіонал”			
	Низький	Помірний	Високий	Екстремальний
“Я-реальне” вчителів, що працюють за традиційних умов	61,2	32,4	6	0,4
“Я-ідеальне” вчителів, що працюють за традиційних умов	68	26	5,9	0,1
“Я-реальне” вчителів, що працюють за інноваційних умов	58,6	33,3	7,6	0,5
“Я-ідеальне” вчителів, що працюють за інноваційних умов	65,6	29	5,2	0,2

На нашу думку, це слугує свідченням низької диференціації когнітивної складової професійної Я-концепції респондентів. Також, з’ясовано високий рівень виразності показників образу “Я-професіонал” у вчителів-інноватиків і вчителів, що працюють в традиційних умовах (7,6% та 6% опитаних відповідно), що говорить про наявність акцентуацій окремих властивостей. Екстремальний рівень виразності якостей, котрий свідчить про труднощі соціальної адаптації, зокрема у сфері професійної діяльності, виявлено у 0,4% учителів, що працюють за умов традиційної педагогіки й у 0,5% вчителів, що опрацьовують інноваційні моделі. Таким чином, близько 68% учителів початкової школи, що працюють в умовах традиційної педагогічної діяльності й близько 67% учителів, що працюють за умов інноваційної діяльності потребують цілеспрямованого психокоррекційного впливу на когнітивну складову професійної Я-концепції.

ВИСНОВКИ

Уявлення вчителя про себе як суб’єкта професійної діяльності (образ “Я-професіонал”) обумовлюють зусилля педагога по реалізації власного потенціалу в

межах професійної діяльності, а відтак позитивний, високо диференційований, в межах адаптивного рівня розвитку цілісний образ “Я-професіонал” вчителя можна вважати інтегральним показником продуктивної педагогічної діяльності, а негативний, слабо диференційований, з наявністю акцентуацій властивостей й конфліктним рівнем розвитку образ “Я-професіонал” – показником непевності у власній професійній ефективності, що не тільки погіршує результативність, але й викликає певну бездіяльність.

Вплив умов та характеру здійснення професійної педагогічної діяльності вчителями початкової школи статистично достовірно розрізняють особливості їх професійної Я-концепції, зокрема її когнітивної складової, що виражається образом “Я-професіонал”. Високий рівень статистичних відмінностей ідеального образу “Я-професіонал” доводить різні тенденції розвитку професійної Я-концепції вчителів, що працюють за умов традиційної педагогічної діяльності, що працюють в межах 0,5-3 років за умов інноваційної діяльності та тих, що працюють в межах 10-14 років за умов інноваційної діяльності.

Отже, особливості когнітивної складової професійної Я-концепції вчителів початкової школи, з’ясовані в результаті емпіричного дослідження, свідчать про необхідність впровадження програми психологічної підготовки вчителів, спрямованої на гармонізацію образу “Я-професіонал” зокрема й професійної Я-концепції взагалі, що у свою чергу сприятиме позитивному професійному розвитку педагогів. При цьому програми психокоррекційного впливу для цільових аудиторій учителів-інноваторів і вчителів, що працюють за умов традиційної педагогіки, мають враховувати особливості тенденцій розвитку їх професійної Я-концепції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 420с.
2. Джанерьян С.Т. Системный подход к изучению профессиональной Я-концепции // Гуманитарные науки: Вестник Оренбургского гос. ун-та. – 2005. – № 4. – С. 162-169.
3. Зубкова І.Ю. Психологічні особливості Я-образу вчителя-професіонала за структурними компонентами цілісної моделі / Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 5. – С. 4-11.
4. Кон И.С. В поисках себя: Личность и её самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
5. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя // Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 55-63.

6. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя: Учеб. пособие. – М.: Академия, 2004. – 320 с.
7. Рогов Е.И. Личность учителя: теория и практика. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512с.
8. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2004. – 335 с.
9. Слостенин В.А. Профессионализм педагога: акмеологический контекст // Педагогическое образование и наука. – 2002. – № 4. – С. 4-9.
10. Столин В.В. Самосознание личности. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.

Статья посвящена сравнительному анализу свойств когнитивной составляющей профессиональной Я-концепции учителей начальной школы, которые работают в условиях инновационной деятельности и в условиях традиционной педагогики, на основе результатов эмпирического исследования. Доказаны статистически достоверные отличия в идеальном образе “Я-профессионал” учителей, работающих при условиях традиционной педагогической деятельности, за инновационной системой “Росток” и за инновационной моделью “Экология и развитие”. Обоснована необходимость психокоррекционного влияния на когнитивную составляющую профессиональной Я-концепции учителей.

Ключевые слова: профессиональная Я-концепция, когнитивная составляющая, образ “Я-профессионал”, традиционная педагогическая деятельность, инновационная педагогическая деятельность.

The article is dedicated to comparative analysis of cognitive element in I-concept of elementary school teachers, those who work in innovative teaching environment and those who work in traditional teaching environment. The analysis is done based on empirical data. The article includes statistically proved differences between ideal professional I-image of teachers who work in traditional working environment, those who work within innovative teaching models “Rostok” and “Ecology and Development”. It also proves the necessity of psycho-correctional influence on cognitive element of professional I-concept of teachers.

Key words: professional I-concept, cognitive element, I-professional image, traditional teaching environment, innovative teaching environment.